

Makâsıdu'ş-Şerîa Kolaylık Sağlar^a

MOHAMMAD HASHIM KAMALI

Çeviren

ERCAN ESER^b

Öz: Bu makale, makâsıdu'ş-şerîa ve Kur'an'daki temellerinin genel bir tanımlaması ile başlayarak beş bölüm halinde sunulmaktadır. Giriş bölümünden sonraki bölüm Makâsıdın tasnifi ve yapısıyla uyumlu hale gelen belli bir öncelik sırasına değinmektedir. Üçüncü bölüm, tarihsel gelişmeler ve önde gelen ulemânın bazılarının, özellikle de Ebu İshak İbrahim eş-Şâtıbî'nin, Makâsıd teorisine katkıları yer alıyor. Dördüncü bölüm, ulemânın Makâsıd tanımlanmasına yönelik aldığı farklı yaklaşımları inceliyor. Son bölüm, Makâsıdın içtihat ile alakalı olduğunu ve Makâsıdın içtihadın kapsamını ve kalitesini nasıl artırabileceğini vurguluyor.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, Makâsıdu'ş-şerîa, ulemâ, içtihat, yaklaşım.

Maqasid al-Shari'ah Made Simple

Abstract: This essay is presented in five sections beginning with a general characterization of the maqasid al-shari'ah and its origins in the Qur'an. The next section addresses the classification of the maqasid and a certain order of priority that is integrated into the structure of the maqasid. Section three is devoted to historical developments and the contributions of some of the leading ulama especially that of Abu Ishaq Ibrahim al-Shatibi, to the theory of the maqasid. Section four looks into the differential approach the ulama have taken toward the identification of the maqasid. The last section highlights the relevance of the maqasid to ijihad and the ways in which the maqasid can enhance the scope and caliber of ijihad.

Keywords: Islamic law, maqasid al-sharia, ulama, ijihad, approach.

^a Makale daha önce Maqasid al-Shari'ah: The Objectives of Islamic Law" adıyla *Islamic Studies* 38 (1999), 193-209'da basıldı. Makalenin revize edilmiş hali *Maqasid al-Shari'ah Made Simple* (London: International Institute of Islamic Thought, 2008) içinde yeniden yayınlandı.

^b AHBVÜ, Polatlı İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
ercaneser59@gmail.com

Metinsel Kaynaklar

Makâsıdu's-şerîa ya da İslam hukuku'nun amaç ve hedefleri Şerîat'ın önemli, ancak ihmal edilmiş bir konusudur. Genel olarak Şerîat, bireyin ve toplumun menfaatleri üzerine kuruludur ve hükümleri, bu yararları korumak ve yeryüzünde insani yaşam koşullarının iyileştirilmesini ve mükemmelleştirilmesini sağlamak üzere tasarlanmıştır. Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v) 'in peygamberliğinin en önemli maksadını şu ayetlerle açıklamıştır: “(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiya, 21/107), “Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.” Yûnus, 10/57

Yukarıdaki ayetlerde ifade edilen merhâmet (*rahmet*) ve hidâyetin (*hudâ*) en önemli iki hedefi, sonra Kur'an ve Sünnet'te adaleti tesis etmeye, önyargıyı ortadan kaldırmaya ve zorluğu kolaylaştırmağa yönelik diğer hükümlerle de desteklenir. Kur'ân'ın ve Sünneti'n hükümleri/emirleri, aynı zamanda, aile içinde ve genel olarak toplumda karşılıklı işbirliğini geliştirmeyi teşvik eder. Adalet tek başına Şeriat'ın bir amacı olduğu kadar, Allah'ın merhametinin de bir tezahürüdür. Merhamet (*rahmet*), ulemânın genel olarak Şerîat'ın yaygın değer ve amacı olarak kabul ettiği ve rahmet ile eş anlamlı bütün niyet ve amaçları kapsayan yararın (*maslahat*) gerçekleştirilmesinde kendini gösterir.

Bireyi eğitmek'(*tezhîbu'l-ferd*) Şeriat'ın bir başka önemli hedefidir. Öyle ki, önceliği gereği adalet ve maslahattan önce bile gelir. Çünkü adalet ve maslahat toplumsal ilişkiler bağlamında anlamlarının çoğunu toplumsal yönelimli değerlerden alır, her bireyi Şerîat değerlerinin güvenilir bir temsilcisi ve taşıyıcısı yapmaya çalışır; işte bu *tezhîbu'l-ferd*, Şerîat'ın toplumsal hedeflerinin çoğunu gerçekleştirmeye çalıştığı bireyi eğitmektir. Şerîat'ın, özellikle 'ibadât ve ahlak alanlarındaki çok sayıda hüküm ve kuralların genel amacı, takvanın faziletini(erdem) önemseyen ve başkalarına fayda sağlayan bir kişi yetiştirmektir.¹ Kur'ân farklı yer ve bağlam-

¹ Krş. Vehbe ez-Zuhaylî, *Nazariyyatu'd- Darûrati's-Şerîyye* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 50.

larda nassların gerekçesinin, amacının ve yararının çok fazla olduğunu ifade eder, böylece nassların karakteristik olarak maksada yönelik olduğunu açıklar.

Kur'ân dilinin bu özelliği, medeni işlemlerde (*mu'amalât*) ve aynı zamanda ibadet (*ibadât*) konularında benzerlik arz eder. Böylece, (namaz için abdest al) anlamındaki ayet abdestin maksadını açıklarken şöyle der: "...Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister.. (Maide, 5/6)" sonra namazın maksadı ile ilgili olarak şöyle buyrulur: "...Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıko-yar.." (Ankebut, 29/45) Cihad'a atıfta bulunmak suretiyle Kur'ân benzer şekilde amacını şu şekilde beyan eder: "Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi." (Hacc, 22/39) Cihadın meşru kılınmasının amacı, haksızlığa (zulm) karşı savaşımdır ve namazın (salat) amacı, namaz öncesi abdest yoluyla fiziksel temizlikle birlikte gerçekleştirilen manevi saflık ve mükemmellik kazanmaktır. Kısas hükmüne atıfta bulunarak, nassda benzer şekilde şu maksat beyan edilir: "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır." (Bakare, 2/179) Zekât vesilesiyle, Kur'ân şu maksadı gerçekleştirir: "Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz." (Haşr, 57/7) Başka bir ayete göre, müminler karşı cinsten kimselerle karşılaştıklarında bakışlarını harama dikmemeleri emredilir. "Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır..." (Nûr, 24/30)

Tıpkı haksızlık, yolsuzluk ve önyargıyı önlemek için, olumsuz anlamda cezalandırılan kötü davranışlara ve suçlara sayısız atıfta bulunduğu gibi, Kuran'ın ve Sünnet'in amaçlarını ifade etmenin, olumlu anlamda sebep ve yararın nasıl ifade edildiğini gösteren çok fazla sayıda örnek eklenebilir; Kur'an ticaret ve muamelat alanında ise pazarda/piyasada adil ticaretin amacını yok eden/tehlikeye atan ve zararlı olan sömürüyü, tefeciliği, para toplamayı ve kumar oynamayı yasaklamaktadır. Ahkâm'ın neredeyse tamamında yer alan temel tema, *Makâsıd*'in öz olarak görülen faydanın (*maslahat*) gerçekleştirilmesidir. Çünkü adalet de bir maslahattır dolayısıyla farzı süsleyen/ikmal eden bir unsurdur. Böylelikle

le maslahatın çoğulu olan *masâlih*, *Makâsîd*'ın diğer bir adı olmuş ve ulemâ bu iki terimi neredeyse birbirinin yerine kullanmıştır.

Makâsîdın Sınıflandırılması

Ulemâ *masalih*-ile birlikte-*Makâsîd*'ın tümünü *masalih* veya *daruriyyat*'dan başlayarak önem sırasına göre üç kategoriye, bunu takiben tamamlayıcı faydalar olan *haciyyat* ve ardından bezemeler veya *tahsiniyyat* olarak sınıflandırmıştır. Maslahat beş temel esas olarak yani dinin korunması, canın korunması, neslin korunması, aklın korunması ve malın korunması şeklinde sıralanmaktadır. Bunlar, tanımı gereği, toplumdaki normal düzenin yanı sıra bireylerin hayatta kalmaları ve manevi mutlulukları için de gereklidir, öyle ki onların yok edilmesi ve çöküşü, toplumdaki normal düzenin karışıklığını ve çöküşünü hızlandıracaktır. Şerîat, bu değerleri korumayı ve teşvik etmeyi amaçlar ve onların korunması ve geliştirilmesi için tedbir alınmasını da onaylar . Bu nedenle dini korumak için cihad meşru kılınmış ve canı korumak için de kısas meşru kılınmıştır. Şerîat, bu değerleri korumak ve geliştirmek için, olumlu ve aynı şekilde cezai önlemler öngörmüştür. Hırsızlık, zina ve içki içme gibi suçlar, özel mülkiyetin korunmasına, ailenin refahına ve insan aklının bütünlüğüne tehdit oluşturduğu için cezalandırılabilir suçlardandır. Şerîat olumlu olarak ancak farklı bir seviyede iş ve ticaret faaliyetini bireyin hayatını kazanmasını sağlamak için teşvik eder ve pazar yerinde ticari işlemlerin sorunsuz akışını sağlamak için ayrıntılı tedbirler alır. Şeriat'ın aile hukuku ile ilgili hükümleri, aynı şekilde, aileyi tüm üyeleri için güvenli bir sığınak haline getirmeyi amaçlayan kılavuz ve ölçülerin somut bir örneğidir. İslam hukuku (şerîat) ayrıca, halkın entellektüel esenliğini, sanat ve uygarlığın ilerlemesini sağlamak için bilgi ve eğitim arayışını teşvik eder. Başka bir deyişle, esas *mesâlih*, şerîat'ın tümünü kapsayan bir temayı oluşturur. Çünkü şer'î hükümlerin tamamı bir ya da diğer şekilde bu yararların korunmasıyla bağlantılıdır. Bunlar, şerîat'ın temel ve öncelikli hedeflerinin somut bir örneğidir.

Hâciyât olarak bilinen maslahatların ikinci sınıfı veya tamamlayıcısı olan menfaatler, normal düzenin devamına tehdit oluşturmayan şiddeti ve sıkıntıyı ortadan kaldıran menfaatler olarak ta-

nımlanır. Namaz'ın kısaltılması, hasta ve misafirin oruç tutmaması gibi şerîat'ın tanıdığı ruhsatların büyük bir kısmı, meşakkati/sıkıntıyı önlemeyi amaçlamaktadır; ancak bunlar asıl yani zaruriyattan değildir. Çünkü insanlar mecbur kalırlarsa onlarsız yaşayabilirler. Farz ibadetlerin "*ibâdât*" neredeyse tümünde şerîat böyle ruhsatlar tanımıştır. *Mu'amelât*la ilgili olarak, selem satışı, kiralama ve kiraya verme (*icâre*) gibi bazı sözleşmeler, caiz olmamakla birlikte halkın ihtiyaçlarından dolayı Şerîat onları geçerli saymıştır. Aile hukuku alanında, Şeriat bir kez daha zorunluluk hallerinde yani nihai çözüm olarak ailenin refahını sağlamak ve onu dayanılmaz bir çatışmaya karşı savunmak için boşanmaya izin veriyor.

İkinci sınıf maslahat, genel olarak bütün halkı ilgilendirdiğinde zorunlu maslahat derecesine yükselir. Bu husus şöyle örneklendirilebilir; icâre akdinin geçerliliği bir birey için ikinci derecede önemli olabilir, ancak toplum için büyük önem taşır. Benzer şekilde, '*ibadet*' alanında verilen bazı ruhsatlar bir bireyin hayatta kalması için ikincil olabilir, ancak toplum için bir bütün olarak birinci derecede bir yarar (maslahat) haline gelebilir. Çeşitli ilgi sınıfları arasında çıkan bir çatışma durumunda, daha yüksek bir yararın korunması için daha az yarar terkedilir. Çelişkili yararların birden çok olması ve hiçbirinin açıkça tercih edilebilir olmadığı durumlarda zararın önlenmesi yarar elde etmekten daha öncelik arz eder.² Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisinde de "*Size bir şey yapmamı emrettiğimde, gücünüzün ölçüsünde yapın, ancak sizi bir şeyden yasakladığımda ondan da tamamen kaçının.*"³ diye ifade edildiği gibi şerîat, kötülüğün önlenmesi konusunda daha kati davranmıştır.

Tahsiniyyat olarak bilinen *maslahat*ın üçüncü derecesi, geleneklerin iyileştirilmesi ve mükemmelleştirilmesi ve her düzeydeki insanın başarıya ulaşması için arzulanan niteliktedir. Şerîat, böylece namaz kılmak için vücut ve kıyafet temizliğini teşvik eder, örneğin, cemaatin cuma namazına camiye gelirken güzel koku sürmesini tavsiye eder; aksine, soğan ve sarımsak gibi rahatsız edici

² Krş. Yusuf el-Karadavî, *el-Madhal li Diraseti'ş-Şerîati'l-İslamiyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1411/1990), 70-71.

³ en-Nesâî, *Sunen*, Menasik, Vucûbu'l-Hac.

koku salacak şeyleri yemeyi mekruh kabul eder. Şeriat ayrıca farz olan zekâtın ötesinde muhtaç olanlara yardım etmeyi teşvik eder ve ibadetlerde çokça dua edilmesini tavsiye eder. Şeriat, geleneksel konular (örf) ve insanlar arasındaki ilişkilerde nazikliği (*rıfk*), güzel konuşma ve davranışı (*hüsnü'l-hulk*) ve iyilikte bulunmayı (*ihsan*) teşvik eder. Hâkim ve devlet başkanına ceza infazında aşırı hevesli davranmamaları için benzer şekilde tavsiyede bulunulur; böyle bir durum arzu edilen bir davranış olarak kabul edilir. Bütün bunların amacı, insan davranışının her alanında güzellik ve mükemmelliği elde etmektir.

Bu son maslahat kategorisi, yaygın olduğu ve diğer tüm maslahatlarla (mesâlih) ile ilgili olduğu için, özel bir öneme sahiptir. Örneğin, namaz kılan kişi farz namazını, ya tadili erkan ile veya tadili erkan olmadan, farklı şekillerde eda edebilir ve rükünlerinin her birini ta'dili erkan ile ya da acele olarak düşünmeden eda etmiş olur. Aralarındaki fark, birincisi, zorunlu ve arzulanmış şartların yerine getirilerek ta'dili erkan ile eda edilen bir namaz olması, ikincisi ise, en iyi ihtimalle bir farzın yerine getirilmiş hali olarak kabul edilebilir. Bu analiz insanın davranışının hemen her alanına ve şer'î ahkâmın neredeyse tamamına uygulanabilir. Bu nedenle, mesâlih'in yalnızca şer'î ahkâm veya dini konularla sınırlandırılması gerekmediği anlaşılmalıdır, çünkü şeriat temel olarak, geleneksel, sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve benzeri ilişkiler için geçerli olan rasyonel bir yapıdır. Bu analize göre, aynı zamanda, bu sınıfların biri veya diğeri altında belirli bir menfaat ve maslahatı sınıflandırmanın göreceli olması ve her olayın/durumun şartlarıyla ilgilenen değer yargılarını içermesi muhtemeldir.

Makâsîd, genel maksatlar (*el-Makâsîdu'l-âmmeh*) ve özel maksatlar (*al-Makâsîdu'l-hâsse*) şeklinde tasnif edilmiştir. Genel maksatlar İslam'ı ve Şeriatı karakterize eden genel maksatlardır, geniş ve kapsamlıdır. Zararın önlenmesi şeriat'ın genel bir amacıdır ve tüm alanlar ve konular için geçerlidir. Belirli maksatlar duruma hasır ve belirli konularla ilgilidir. Belirli maksatlara aile hukuku, finansal işlemler, iş ilişkileri, şahitlik, yargılama ve benzeri konular örnek olarak gösterilebilir.

Makâsıdin diğeri bir ikili tasnifi de, kesin maksatlar (*el-Makâsıdu'l-katiyye*) ve şüpheli (spekülatif) maksatlar (*el-Makâsıdu'z-zanniye*) şeklindedir., bireylerin mülkiyet ve onurlarının korunması, adaletli yönetim, yakın akrabalar arasında maddi destek (nafaka) hakkı ve benzeri Kur'ân ve Sünnette açık hükümlerle desteklenen maksatlar yukarıda geçen maksatlara örnek gösterilebilir. Zannî (spekülatif) maksatlar bu dereceden aşağı olup ihtilaf/ anlaşmazlık konusu olabilir. Örneğin, en az miktarda şarap içmenin yasaklanması ve yasa koyucunun (*şâri*) onu bu kadar büyük bir miktar olarak tasarlaması bile, söz konusu yasağın etkili nedeninin/illetin sarhoşluk olması şüpheli bir durumdur.

Şâtibi de makâsıdı, sâr'i'nin amaç ve maksatları (*Makâsıdu'ş-şâri'*), insanlığın amaç ve maksatları (*Makâsıdu'l-mükellef*) şeklinde sınıflandırmıştır. İnsanın refah ve menfaatini güvence altına almak için şer'î hükümlerin arkasındaki Allah'ın bilinen bir amacı olduğunu söylemek, yukarıda açıklanan birinci sınıf *Makâsıdı* göstermekte, örneğin geçimini sağlamak için iş aramak ise, ikinci sınıf *makâsıdı* göstermektedir.

Makâsıd asıl maksatlar (*Makâsıdu'l-asliye*) ve ona tabi olan maksatlar (*Makâsıdu't-tab'iye*) şeklinde de bir tasnife tabi tutulmuştur. Birincisi, şâri'in veya bir insan faktörünün başlangıçta amaçladığı birincil ve normatif hedefleri ifade eder ve bunlar insan fiillerinin ve davranışlarının değerlendirilmesinde şer'î hükümlerin temel amaçlarını oluştururlar. Örneğin, bilginin (*'ilm*) ve marifetin birincil amacı, Allah'ı tanımanın, O'na ibadet etmenin, kendi yaratılışını keşfetmenin ve anlamının doğru yoludur. Benzer şekilde, evliliğin birincil amacı çoğalmadır ve derslere katılmanın birincil amacı ise kişinin bilgisini arttırmaktır.

İkincil maksatlar, birincil maksatları tamamlayan ve destekleyen maksatlardır. Örneğin, evliliğin ikincil amacı, dostluk ve cinsel tatmindir. İlim talep etmenin ikincil amacı akademik yeterlilik, kişisel başarı ve kişinin konuşma ve davranışının iyileştirilmesi olabilir.⁴

⁴ eş-Şâtübî, *Muwafakât*, IV, 179.

Zaruriyatla açıkça ilişkili olan maksatlar, kesin (*kat'î*) olarak kabul edilebilir.

Açık naslardan (*nusûs*) tümevarım (*istikra'*) metoduyla belirlenen zaruretler bu kategoriye de eklenebilir. Bu iki kategoriden herhangi birine dahil edilemeyen maksatların (*Makâsîd*), delilleri icma ya da açık bir hükme dayanması halinde, yine kesin (*kat'î*) olarak görülebilirler.

Bu sıralamanın dışında tanımlanmış olan ek maksatlar, bu kategoride kalmaya devam edebilecek şekilde, bir icma ya da nasla kesin derecesine yükseltilmediği sürece, spekülatif (*zannî*) olarak sınıflandırılabilir. Bunlar arasında çatışma (*tearuz*) olması durumunda, katî maksatlar, *zannî* maksatlardan öncelik arz eder. Katî maksatlar arasında, diğer üçüne göre dini ve canı korumaya öncelik verilir, ailenin korunması aklın korunması ve malın korunması ise bunları izler. Benzer öncelik sırası, tamamlayıcı olarak kabul edilen maksatlar ile onları takip eden öncelikli temel maksatlar arasında da geçerlidir.

Makâsîd'in tanımlanmasında keyfilikten nasıl kaçınılacağına dair soru hala varlığını sürdürüyor. Maksatlar da (*Makâsîd*), yararlar (*mesâlih*) gibi açık uçludur ve kimliklerinde kişisel ya da partizan önyargılar yoluyla haksızlığı önlemek için daha doğru bir metodolojiye ihtiyaç duyar. Bu husus, büyük ölçüde doğru bir anlayış meselesidir ve maksatların belirlenmesinde kesinliği sağlamak için ortak içtihad ve istişarenin en iyi başvuru kaynağı olacağı düşünülmektedir. Politika oluşturma ve kanun yapma amacıyla tanımlanan bir maksadın doğruluğuna ilişkin olarak Şûra ehlinin önerisini ve onayını güvence altına almak kesinlikle güvenini tazelemektir. Bu, şeriat ve diğer disiplinlerdeki uzmanlığı içeren daimi bir parlamento komitesi olabilir, onun görevi kanun ve hükümet politikasıyla birlikte şeriat ve kanunun daha belirli amaç ve maksatlar yelpazesini doğrulamak, önermek ve belirlemek olacaktır.

Makâsîd'in Tarihi

Şeriat'ın müstakil konusu olan *Makâsîd*, İslam hukuku düşüncesinin gelişiminin ilk aşamalarında pek fazla ilgi görmemiştir ve

bu nedenle, maksatlar (*Makâsıd*) daha ziyade mezheplerin hukuki mirasına ilaveten temsil olurlar.

Bugüne kadar *usûl'ü-fıkh* ile ilgili önemli birçok eser bile bilinen konularla ilgili şer'î maksatlar (*Makâsıdu'ş-şerîa*)'dan bahsetmemektedir. Bu, kısmen belki de, nassın açık ve kesin ifadelerinden ziyade, hukukun felsefesi, bakış açısı ve amacı ile ilgili konunun niteliğinden kaynaklanıyor. Şerîat'ın ayırt edici bir konusu olarak Makâsıd, açıkça ictihadla alakalı olmasına rağmen, ictihad teorisinin geleneksel açıklamalarında böyle işlem görmemiştir.

İslam hukuku düşüncesi, genel olarak, ilahi nassın anlamına uygunluk amacı taşır ve *usûlü'l-fıkh* hukuk teorisi de bu amaca büyük ölçüde ulaşmıştır. Hukuki düşüncenin bu lafzî (literalist) yönelimi, rasyonalistlerin (*ehlü'r-r'ey*) eğiliminden daha fazla – gelenekçi (*ehlü'l-hadis*) eğilimin yaklaşımında genellikle daha belirgindir. Lafzî yorumcular (literalist), bu nedenle Şeriat'ı ehliyet sahibi mükellef'e hitap eden bir dizi kurallar, emirler ve yasaklar olarak görmeye meyilliydi ve sonrakinin, direktiflerine uymak için yapması beklenen her şeydi.

Önde gelen sahabelerin örneği, diğer taraftan, Şeriat'ın hem bir dizi kural olarak hem de belirli kuralların başta gelen değerlerin somut tezahürleri olarak görüldüğü bir değer sisteminden ibaretti. İlk üç yüzyıldaki fıkıh metinleri, *Makâsıdu'ş-şerîa* ile ilgilenmedi. Gazali'nin (ö. 505/1111) ve daha sonra Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) zamanına kadar, Makâsıd teorisinin düzenlenmesinde/ formülasyonunda önemli gelişmelerin yapılmadığı görülmüştür.

Makâsıd teorisi tarafından savunulan temel görüş, önde gelen fıkıh mezhepleri tarafından reddedilmemiştir; ancak *Makâsıd*, *usûlü'l-fıkh*'in çeşitli konularında ve doktrinlerinde açıkça görülen hukuk düşüncesinin ana akımının dış yüzeyinde kalmıştır. Makâsıdın yalnızca zahir bir nassla tanımlanıp açıklandığında bilineceğini savunan Zahiriler hariç olmak üzere, ulemânın çoğunluğu Makâsıd'ı zahir nassla sınırlı tutmamıştır. Çünkü onlar şerîat'ı akılcı, amaç odaklı ve tanımlanabilir nedenler üzerine bina edilen kurallar olarak algılamış ve anlamışlardır.

Dolayısıyla Şerâat'ın amacına ve bakış açısına aykırı olan kurallara uyma bu nedenle genel olarak kabul edilemez olmuştur. Zahiriler'in aksine *Makâsîd* teorisine tamamen farklı bir yaklaşım, nasların özü ve amacının daima nassın zahiri lafızlarında olmayıp dolayısıyla onların gizli anlamlarında (örneğin, batin) olduğunu söyleyen Batıniler tarafında yapılmıştır.⁵ Önde gelen mezhepler arasında *Makâsîd*da yönelik şu uyum farklılıkları vardı:

Bazıları diğerlerine göre *Makâsîd*da daha açıktı, ancak şerâat'ın amaç ve hedeflerine yönelik ayrıntı genel olarak desteklenmemiştir. Bu husus, Kur'an'ın hükümlerinin temel amaç ve hedefleri hakkında büyük bir farkındalık sergileyen ve genellikle hükümlerin inşa olundukları nedenleri ve gerekçeleri açıklayan gerçeğiyle çelişen fazlaca konuşulmayan bir tutumdur.

"*Ulemâ*"nın maksatların tanımlanması konusundaki genel çecikiliği/suskunluğu, kısmen böyle bir uygulamanın dahil edileceği tasarım (projection) ve öngörü (prognostication) unsurlarından kaynaklanmış olabilir. Tabii ki, nassın kendisi bir çeşit spekülasyon yapmadan bunu açıkça belirtmediyse, örneğin, onun veya bunun yasa koyucusunun amaç ve öncelikli hedefi olduğunu kesin olarak kim söyleyebilir? Ancak şu an ayrıntılı olarak açıklayacağım gibi *Makâsîd*ın kapsamını yalnızca nasların açık beyanıyla sınırlandırmak yeterli değildir.

Dördüncü yüzyılın sonuna kadar, '*Makâsîd*' terimi Abdullah et-Tirmizî el-Hakim'in (320/932) hukuki metinlerinde kullanılmış ve buna yapılan atıflar da, muhtemelen *Makâsîdü'sş-şerîayı* o zamandan beri temel, tamamlayıcı ve arzulanan (*zaruriyyat*, *haciyyat*, *tahsiniyyat*) şeklinde genel kabul gören üç kategoride ilk sınıflandırılan İmamü'l-Harameyn el-Cuveynî'(d. 478/1085) nin eserlerinde ortaya çıkmıştır.

Cüveynî'nin fikirleri, daha sonra *maslahat* ve *illet* (ta'lil) konusuna eserlerinde geniş yer veren öğrencisi Ebû Hamid el-Gazzalî tarafından *Sifâ'ül-Galîl* ve *el-Mustasfa'* adlı eserlerde daha da geliş-

⁵ Krş. Ahmed er-Raysunî, *Nazariyyetu'l-Makâsîd 'indel-İmâm eş-Şâtîbî* (Rabat: Matbaatu'n-Necahî'l-Cidde, 1411/1991), 149.

tirilmiştir. Gazzalî genellikle maslahatı bir kanıt/delil olarak eleştirmiş, ancak Şerîat'ın maksatlarını destekliyorsa geçerli saymıştır. Makâsıd konusuna gelince, Gazzalî korunması gereken beş hedefi, yani iman, akıl, neseb/soy ve mülkiyet olmak üzere şerîatın öncelikli bir meselesi olduğunu kesin olarak belirtmiştir. Seyfuddin el-Âmidî (631/1233) Makâsıdı, çelişkili kıyaslar arasında tercih kriteri olarak tanımlamış ve çeşitli Makâsıd sınıfları arasında önceliklerden bir iç düzen üzerinde durmuştur. Âmidî yine Makâsıdı beş temel prensiple sınırlandırmıştır. Mâlikî hukukçu Şihâbüddîn el-Karafî (ö.684/1285) de bu beş prensibe ırzı koruma yı eklemiş ve bu görüş Tâcuddîn Abilvehhâb b. Subkî (ö.1250/1834) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî tarafından da kabul görmüştür. Beş temel prensib açıkça Kur'ân' ve Sünnet'te öngörülen cezalarla (*hudûd*) ilgili naslara dayanıyordu. Dolayısıyla, bu cezaların her birinin savunulduğu ve koruduğu prensipler, temel prensip olarak tanımlanmıştır. En son olarak ilave edilen (diğer bir deyimle, *el-'ird*) ilk başta neslin (neseb) altında ele alındığı düşünülüyordu,

Ancak bu ilavenin savunucuları, Şerîat'ın bu ilaveyi haklı gösteren iftira niteliğindeki suçlamaya (*el-kazf*) ayrı bir hadd cezası takdir ettiği gerçeğine dayanıyorlardı.⁶ İz b. Abdisselâm'ın (ö.660/1262) meşhur eseri *Kavâidu'l-ahkâm* kendi karakterinde *Makâsıdu'l-ahkâm* konusunda yazılmış bir eserdir. Makâsıdın illet ile özellikle de maslahat(kamu yararı) la ilgili çeşitli yönlerini daha ayrıntılı olarak ele almıştır. Böylelikle İz b. Abdisselâm çalışmalarının başında “*Kur'ân'ın bütün hedefinin yararı (mesâlih) sağlamak ve onları güvenceye alan vasıtaları kolaylaştırmak ve kötülüğü önlemek olduğunu*” söylemiştir.⁷ Sülemi de, Şerîat'ın tüm yükümlülüklerinin (*et-tekalif*), bu dünyada ve ahirette insana yarar sağlamaya hasredilmiş olduğunu ilave etmiştir. Çünkü Yüce Allah yaratıklarından ne bir fayda sağlama ve ne de kendisine itaat edilmesine ihtiyaç duymaz. O her şeyden müstağni olup haddi aşanların itaatsizliği ile zarar görmez ya da onların itaat etmelerinden de faydalanmaz.

⁶ Karadavî, *Medhal*, 73.

⁷ İzzeddin Abdusselâm es-Sulemî, *Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihî'l-En'âm*, nşr. Taha 'Abdurraûf Sa'd (Kahire: Matbaatu'l-Huseyniyye, 1351 H), 1: 8.

Şeriat, başka bir ifadeyle, baştan sona, Allah'ın yaratıklarının menfaatleri ile ilgilidir. Takiyuddîn İbn Teymiyye (d. 728/1328), Makâsıdı belirli bir sayıyla sınırlandırma düşüncesinden ayrılan ilk alimdir ve Makâsıd'ın varolan listesine şunları eklemiştir. Dünya hayatı ile ilgili olarak sözleşmelerin yerine getirilmesi, akrabalık bağlarının korunması, komşu haklarına saygı gösterilmesi ve ahiret ile ilgili olarak; Allah sevgisi, samimiyet, güvenilirlik ve ahlaki güzellik⁸

İbn Teymiyye, Makâsıdın kapsamını belirlenmiş ve ayrıntılı bir listeden açık uçlu bir değerler listesine dönüştürmüştür ve onun bu yaklaşımı, bugün Ahmed el-Raysunî, Yusuf el-Karadavi ve diğerleri de dahil olmak üzere çağdaş yorumcular tarafından genel olarak kabul edilmiştir.⁹

Karadavî, Makâsıd'ın listesini daha da genişletmiş, toplumsal refahı ve dayanışmayı (*et-tekâfül*), özgürlük, insanlık onuru ve insan kardeşliğini, şeriatın yüksek hedefleri ve maksatları arasına dahil etmiştir. Bunlar, ağırlıklı olarak Kur'ân ve Sünnet'deki hem genel hem de tafsili deliller tarafından desteklenmektedir.

Teknoloji ve bilimde araştırma ve geliştirmenin (Ar-ge) ekonomik kalkınmasının ve Makâsıdın yapısının güçlendirilmesini öneriyorum. Çünkü bunlar dünya kamuoyunda ümmetin ayakta duruşunu belirlemede çok önemli bir yer tutar.

Bu analizden, *Makâsıdü's-Şerîa'*'nın her çağın önceliklerine bir ölçüde bağlı olacak şekilde daha fazla geliştirilmeye açık olduğu görülecektir.

Makâsıdın Tanımı

Daha önce de belirtildiği gibi, 'ulama' Makâsıd'ın tanımlanmasına farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Dikkate alınacak ilk yaklaşım, Makâsıdın tanımını ve makâsıdın temel taşıyıcıları olan emir ve yasakların tanınmasını açık nassla sınırlayan nasscı yaklaşımdır.

⁸ Takiyuddîn İbn Teymiyye, *Macmu' Fetevâ Şeyhu'l-Islam İbn Teymiyye*, nşr. Abdurrahmân ibn Kâsım (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1398 H), 32: 134.

⁹ Raysunî, *Nazariyyat'l-Makâsıd*, 44.

Bu görüşe göre Makâsıdın bu yapı dışında bir bağımsız tanımı yoktur. Bir emir, açık ve normatif olması koşuluyla, yasa koyucu'nun objektif maksatlarını olumlu anlamda taşır. Yasaklar Makâsıdın olumsuz anlamdaki göstergesidir, çünkü yasaklayıcı bir emrin amacı, söz konusu nasla tasarlanan kötülüğü ortadan kaldırmak ve önlemektir. Bu genel olarak kabul edilir, ancak bu genel çerçeve içinde belirli eğilimler vardır. Zahiriler Makâsıdı açık nassla sınırlama eğiliminde iken, hukukçuların çoğunluğu hem nassın hem de nassın altında yatan illet ve gerekçesini dikkate alır.¹⁰ Makâsıd'ın önde gelen yorumcusu Şâtibî, açık hükümleri gözlemleme ve bunlara saygı gösterme gereğinden olumlu bir şekilde söz etmiş, ancak sonra, kelimeler ve cümlelerden müteşekkil zahir nassa bağlılığın nassın gerekçesini ve amacını yabancılaştırmak için o kadar katı olmaması gerektiğini eklemiştir. Şâtibî'nin bu tür bir katılığı, zahir nassın kendisini ihmal etme konusunda olduğu gibi, yasa koyucunun hedefine (*maksûd*) aykırıydı. Nass, ister bir emir isterse yasak olsun, amaç ve gerekçeyle bağlantılı olarak okunduğunda, bu, yasa koyucunun niyeti ile daha büyük bir uyum içinde olan sağlam bir yaklaşımdır.¹¹ Şâtibî, nassın kapsamlı bir şekilde okunmasıyla bilinen *Makâsıd'ın* iki türden ibaret, birincisi (*asliyye*) ve ikincisi (*tab'iyye*) olduğunu belirtti. Birincisi, mükellefin kişisel eğilimlerinden bağımsız olarak gözlemlenmesi ve korunması gereken esas *Makâsıd* ya da *zaruriyyattır*, oysaki tamamlayıcı olan *Makâsıd-haciyyat* - mükellefe bazı esneklik ve tercih yapma imkanı vermiştir.

Şerîat'ın nassa dayalı yürürlükteki emirlerinin/hükümlerinin kapsamlı bir okunması, bir vacib ya da haramın aynı zamanda bu önlemin takip ettiği hedefin bir parçası olarak görülüp görülmeyeceği gibi sorular ortaya atmıştır. Başka bir deyişle, bir emir demek emrin ayrılmaz bir parçası olup olmadığı sorularını ortaya atmıştır. Bu sorulara verilen genel cevap şöyledir: emir ve yasakların tamamlayıcı yönleri, maksatların ayrılmaz bir parçası olmasına

¹⁰ Ebu İshâk İbrâhîm eş-Şâtibî, *el-Muvafakât fi Usûli'ş-Şerîa*, nşr. Şeyh Abdullâh Dırâz (Kahire: el-Mektebetu't- Ticâriyyeti'l-Kubrâ, y.y.), 2: 393.

¹¹ eş-Şâtibî, *el-Muvafakât*, 3: 394.

rağmen, anlaşmazlıklar tafsilatta ortaya çıkmıştır. Bir karşı tarafın(opposite) açıkça tanımlanabileceği bir durumda, bir emrin karışıklığının bir yasağa tekabül ettiği konusunda genel bir anlaşma vardır. Şer'î hükümlerin çoğu kolayca anlaşılabilir ve bunların karışıklarının yanı sıra maksatları da açık/zahir nassın okunmasıyla bilinebilir ve tespit edilebilir. Bu nedenle, bir emrin veya bir vacibin gerçekleştirilmesi için gerekli olan her şeyin, o vacibin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Şâtibî benzer şekilde, *Makâsıdı* tamamlayıcı olan ve onun hizmetinde bulunan şeyin *Makâsıdın* bir parçası olduğu sonucuna varmıştır. Bu durumda, özellikle ilgili delillerin genel olarak okunmasının, bu davranışın değerine ışık tuttuğu durumlarda, belirli bir davranışla ilgili olarak yasa koyucunun suskunluğu ile ilgili mesele ortaya çıkar. Mesele şu şekilde ortaya konabilir: Makâsıdın açık nasslardan anlaşıldığını biliyoruz, fakat aynı zamanda nasların (nusûs) genel bir okumasından tümevarım yoluyla da bilinebilir mi? Şâtibî'nin asıl cevap verdiği yer burasıdır ve bu da bir sonraki adımdır.

Şâtibî'ye göre tümevarım (*istikrâ*), şeriatın Makâsıdını tanımlamanın en önemli yöntemlerinden biridir. Bir konuya çeşitli nasslardan örnekler verilebilir, bunların hiçbirisi kesin bir hüküm niteliğinde olmayabilir. Yine de onların müşterek ağırlığı, o naslardan elde edilen anlamın çok şüphe duymayacak şekilde olduğunu gösterir. Kati bir sonuca, başka bir deyişle, çok sayıda zanni (spekülatif) ifadeden ulaşılabilir. Şâtibî bunu, Kur'ân'ın hiçbir yerinde, şeriatın halkın yararının yasallaştırılmasının etkisine dair özel bir açıklama/ ifade olmadığını söyleyerek göstermektedir. Ancak bu, çeşitli nasların açıklamalarının topluca okunmasından elde edilen kesin bir sonuçtur.¹² Şâtibî, faydaların (mesâlih) en geniş anlamıyla anlaşıldığını, bunun da bu dünyaya ve ahirete, fert ve topluma, maddi, manevi ve ahlaki değerlere ve gelecek nesillerin yararları olduğu kadar günümüze de ait olan değerlerin faydalarını içerecek

¹² eş-Şâtibî, *el-Muvafakât*, 2: 6. Ayrıca bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, nşr. Muhammed Munîr ed-Dimaşkî (Kahire: İdaratu't-Tiba'l-Muniriyye, y.y.), c. 1; Karadavi, *Medhal*, 58.

şekilde anlaşıldığını ekliyor.¹³Faydaların bu geniş anlamı, zararın önlenmesi ve ortadan kaldırılmasını da içerir. Bu faydalar ilahi vahyin yardımı ve rehberliği olmadan yalnızca insan aklı tarafından doğrulanamaz ve tespit edilemez.

Makâsıdın temel, tamamlayıcı ve arzu edilen şeklinde üç kategoride sınıflandırılması ve yasa koyucu'nun bunları korumayı amaçladığı sonucuna varılması, nasslarda kendilerine has bir açıklama olmadığı için, bir kez daha tüme varıma dayanmaktadır.

Benzer bir ifadeyle, bir ibadetin ('*ibadet*') meşruiyetinin içtihad yoluyla sağlanamayacağı şeklindeki şer'î hüküm, konuyla ilgili ayrıntılı delillerden elde edilen bir tümevarım sonuçtur. Çünkü kaynaklarda bu sonuca götürecek özel bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sonuçlar, bu arada, büyük bir öneme sahiptir; Şüpheye açık değiller ya da güvenilirlikleri şüpheli (spekülatif) bir akıl yürütme meselesi değildir.¹⁴ Aynı zamanda, 'ulema'yı dini koruma, canı koruma, aklı koruma, malı koruma ve nesli koruma gibi beş temel değerlerin korunmasının şer'iat için birincil önemi olduğu sonucuna götüren tümevarım metodudur- Bu değerlerin sıralamasında herhangi bir sınıfın veya sayının değerli olduğunu belirten nassa dayalı bir hüküm bulunmamaktadır.

Şatibi'nin tümevarım metodu amaç ve değerlerin tanımlanmasıyla sınırlı değil, aynı zamanda zahir nasstan veya çeşitli bağlamlarda ortaya çıkabilecek birkaç nassî (metinsel) açıklamanın toplu okunmasından elde edilen emir ve yasakları da kapsar.¹⁵ Şâtibî daha sonra bir adım ileri giderek tümevarım metodunun sonuçlarının ve konularının Şer'iat'ın genel amaçları ve öne çıkan hedefleri olduğunu ve bu nedenle belirli kurallardan daha üst bir önem dereceye sahip olduğunu söyler. Dolayısıyla, tümevarım metodu Şâtibî'nin Makâsıd teorisinde başvurduğu akıl yürütme ve delilin temel usulü olduğu ve bu konuya temel bir katkı sağladığı da açıktır.

¹³ Şâtibî, *Muvafakât*, 1: 243; Karadavî, *Medhal*, 64B65.

¹⁴ Şâtibî, *Muvafakât*, 2: 49B51; Aynı, Mekke'l-Mukerreme: el-Mektebetu't-Ticâriyye, y.y.), 2: 131-35.

¹⁵ Şâtibî, *Muvafakât*, 3: 148.

Şâtibî'nin tümevarım yaklaşımı bireyin kişiliği ve karakterinden elde edilen bilgiyi hatırlatır. Bu da, o bireyle sürekli bir ilişki kurulması ve davranışının bir süre gözlemlenmesi üzerine kuruludur. Bu bilgi türü kapsamlı ve bütüncüdür. İçyüzünü anlama/kavrama ile zenginleştirildiği ve ilgili kişinin günlük faaliyetlerinde sadece belirli, yalıtılmış olayların gözlemlenmesine dayanabilecek bilgilere göre daha güvenilir olması muhtemeldir.

Metoda İlişkin Sorunlar

Farklı maksatların birbirleriyle ilişkilerindeki göreceli güçlük ya da zayıflıkları, Makâsîd literatürünün halen gelişiminin ilk evrelerinde olduğunu göstermektedir. Kur'ân'da bulunan şerî hükümler, sünnet ve içtihat, Makâsîd'in ölçüsü ve yöntemi hakkında her zaman değerlendirilmeye alınmaz. Örneğin, fer'î maksatlar (*Makâsîdu fer'îyye*) olarak sınıflandırılabilir olanlar, temel ve asli amaçların (*Makâsîdu asliyye*) zıttıdır ve hatta bir Makâsîd olarak araçlarla sonuçlar arasındaki ayırım, bazen başka Makâsîd için bir araç (*zer'îa*) haline gelebilir. İbn Aşur şunu söylemiştir: 'İzzeddin Abdüsselam es-Sulemî'nin *Kavâ'idu'l-Ahkâm*'ı ile Şihâbuddin el-Karâfi'nin *Kitâbu'l-Furûk*'undaki ara sıra yapılan atıflar hariç bu konu büyük oranda geliştirilmeye muhtaçtır.¹⁶ Bu geliştirme konusundaki ilk katkı temel olarak, *zarûriyatın* meşhur beş ya da altı başlık şeklinde bir sınıflandırılmaya tabi tutulmasıdır. Buna karşılık *hâciyyat* ve *tahsiniyyat* şeklindeki diğer iki sınıflandırma ise içerik olarak tanımlanmamıştır. Bu üçlü tasnif asıl, erdem ve göreceli değer anlamına gelir. Bu üçlü sınıflama, *Makâsîd*'in kapsadığı esas fazileti ve göreceli değerini ifade eder. Örneğin, kişisel özgürlük ya da eşitliğin bu sınıflamada nereye yerleştirilebileceği veya bu üçlü sınıflamanın bu kişiler için uygun bir yerleştirme olmayacağı şeklinde düşünülmesi, normatif ve alt kuruluşların ikili sınıflandırılması (*asliyye ve fer'îyye*) kendileri için daha uygun bir yer olarak görülse de bu gibi meseleler ortaya çıkabilir. Eşitlik ve özgürlüğün muhtemelen zaruri ve normatif Makâsîd'in (*darûri, aslî*) her ikisinin

¹⁶ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *Makâsîdu's-Şer'ati'l-İslâmiyye* (Tunis: Matbaatu'l-İstikâme, 1966), 331.

de kapsamı içinde olması mümkündür ve bu tasnifin ötesine de genişletilebilir. Bu sorulara uygun cevaplar bulduğumuzu varsayarsak, daha sonra, bir sınıfın altında ya da din özgürlüğü, seyahat özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi alt-çeşitlilik türlerinin altında yer alan başka bir dizi soru ortaya çıkabilir. Neslin korunması ve saflığı, bu amaca yönelik bir vasıta olan evliliğin mübahlığı, aynı zamanda aynı maksat içinde yer aldığını öne süren önemli bir amaçtır (daruri). Fakat bu değerlendirme, bir evlilik akdindeki şahitlerin varlığını veya gerçekten boşanmanın mübahlığını gerektiren bir kurala kadar genişletilebilir.

Bunların hepsini, örneğin tamamlayıcı maksatlar (*hâciyât*) altında ve “*vacibe sebep olan şey de vaciptir*” meşhur genel kuralının karşısında düşünebilir miyiz? veya bunları fer'î maksatlar sınıfı altında düşünmeli ve bunları Makâsıd'ın *asliyye-far'iiyye* (asıl-yardımcı) tasnifine mi dahil etmeliyiz? Herhangi bir kural/model var mıdır?

Temel değer göstergesi açıkça *zaruri-haci-tahsin*'in meşhur tasnifinde açıkça kullanılmıştır. Ancak Şeriat'ın emir ve yasaklar, haklar ve görevler alanlarında çeşitli kural ve hedeflerini, doğru düzenini ve yerleşimini belirlemeye hatta Makâsıd kategorilerinden biri veya diğeri altında düzenlenmemiş davranış yönlerinin bazılarında dahi yardımcı olmak üzere kullanılacak başka göstergeler de vardır. Bu göstergeler şu şekilde özetlenebilir: 1) Kur'an ve Hadis nasslarının varlığı veya yokluğu, Sahabelerin uygulamaları ve genel ittifakları (*icma'*) Makâsıd'ın tanımlanması ve nispeten değerlendirilmesi hakkında önemli göstergeler sağlar. Bir nassın varlığında, nassın açıklığı veya onu açıklayan diğeri bir nassın varlığı, bu nass kapalı ve belirsiz (*mücmel, müteşabih*)¹⁷ olsun ya da açık ve açıklanmış (*muhkem, müfesser*) olsun yahut kesin veya spekülâtif (*kat'î, zannî*) olsun bütün bunlar konu ile ilgili hükmün derece ve sınıfını belirlemede ve makâsıdın ilgili bir sınıfında yer almasına yardımcı olabilir.

¹⁷ Bu konularda geniş bilgi için bkz. M. H. Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence* (Cambridge: The Islamic Texts Society, 1991), böl. 3.

2) *Makâsıd'ın* değerlendirilmesinde yardımcı olabilecek bir diğer gösterge, gerçekleştirdikleri fayda (*maslahat*) ya da önleyecekleri muhtemel kötülük (*mefsedet*)tür.

O göstergelere mevcut sosyal koşullar ışığında muhtemel yarar ve zararların rasyonel bir değerlendirmesini içerecektir. Bir yararın kapsamlı ve genel(külli) olup olmadığını tespit etmek gerekebilir. O yarar en çok insanı ilgilendirir ve yaşamın hayati bir yönü ile ilgilidir ya da bu özelliklerden yoksun olan kısmı (*cuz'i*) bir faydadır. Adaleti teşvik etmek genel ve hayati bir maslahattır ve bu nedenle yönetimde istişare (*şûra*) olmakla birlikte, toplu satış (*beyu 'l-cuzat*) hatta karşılıksız borç (*karz-ı hasen*) gibi belirli alım satım çeşitleri (*bey'*), halkın en fazla ihtiyaç duyduğu veya en hayati çıkarlarını içermeyebilir. Yine de, bir hükmün geçerliliği konusunda şeriat'ın amaç ve maksadını anlamak/bilmek, sağladığı yarar ya da önlediği zararı her zaman hükmün kendinden öğrenmek mümkün değildir, ancak derin düşünce, sorgulama ve içtihat yoluyla bunun doğrulanması gerekir.¹⁸

3) Benzer şekilde, *el-ahkâmu'l-hamse-* (Hanefi mezhebine göre yedi hüküm), farz, sünnet, mekruh, mübah ve haram (Hanefiler tahrimen mekruh ve vacibi ilave etmişlerdir), beş meşhur hüküm konusundaki fıkıh literatürü ve fetva koleksiyonları *Makâsıd'ın* tarifinde ve göreceli olarak değerlendirilmesinde yardımcı olabilir. Maslahat konusunda daha fazla bilgi, fıkıhın bu ikili tasnifi altındaki büyük ve küçük günahlar (*al-kebâir ve's-sağâir*) gerçekten İslam'ın temel ve rükünleri *erkanu'l-hamse* ile ilgili literatürdeki açık naslarda bulunabilir.

Sözkonusu hükümlerin birçoğunun sınıflandırılması esas olarak *mendup*, *mekruh*, *küçük günahlar* ve benzerleri gibi ahlaki (etik) tasniften oluştuğu belirtilmelidir.

4) *Makâsıd*ı daha önce de belirttiğimiz gibi değerlendirmenin bir başka yolu, Şeriat'ın belirli bir değeri ve amacını korumak ve belirli bir davranış için ön gördüğü cezalara atıfta bulunmaktır. Hadler için öngörülen cezalar doğal olarak *Makâsıd* konusunda

¹⁸ Krş. en-Neccâr, *Tef'îlu'l-Makâsıd*.

eser telif eden ilk müellifler tarafından kullanılmıştır ve bu konuda söylenenler bu yaklaşımla uyumludur. Fakat had suçları arasında, iftira suçlaması (*kazf*) ve şarap içme suçu (*şurb*) gibi daha az ceza öngörülen bazı suçlar da vardır. Bu durum, had suçları tarafından korunan değerlerin Makâsıd'ın ikinci sırasına (yani *haciyât*) ait olduğunu öne sürmektedir. İçki içme suçu ile ilgili olarak, aslında, Kur'ân'ın bir ceza öngörmediği halde, özel olarak ta'zir cezası öngörüldüğü, ancak bir şekilde hadlere dahil edildiği de söylenebilir.¹⁹

5) Şer'î hükümler (*ahkâm*) de değerlendirilebilir ve *Makâsıd*, nassın ihtiva ettiği/içerdiği bir ödül ya da ceza (*va'd-va'îd*) sözünün (va'd) kuvvetlilik ya da zayıflığına atıfta bulunarak doğru kabul edilebilir.

Bir ödül va'di eğitimsel bir değere sahip olabilir, ya da empatik bir dilde yapılıyorsa, önemli bir Makâsıd ya bir kişinin genel olarak Kur'an ve Hadisi okunmasını ihtiva eden nassa bağlı olarak daha düşük bir öncelik sırasını emredebilir. Örneğin, Kur'an, ebeveyne karşı iyi davrananlara büyük bir ödül ve onları öfkelenenler için de aynı şekilde bir ceza olduğunu va'd ediyor. Hz.Peygamber (s.a.v) ayrıca, yalan isnad edenlere karşı da ciddi şekilde uyarıda bulunmuştur. Her ikisinde de acil maksat apaçık ve bu nedenle bu maksatlar sırasıyla aile ve din ile ilgili olarak değerlendirilebilir. Bu maksatları karısının ve ailesinin nafakasını temin eden ya da hayvanların ve kuşların yiyeceğini sağlayanlardan birine verilen ödül va'diyle karşılaştırm. Birincisinde ki *Makâsıd*, aile bağını ve sadakatini, belki de tamamlayıcı bir Makâsıd'i ifade ederken ikincisinde ise *tahsiniyyat* sınıfına girebilecek olan hayvanlara karşı merhametli olmayı ifade eder. Son mesele, yani hayvanlara duyulan merhamet, bazı Hadis metinlerinde daha fazla önemi haiz olduğunu göstermektedir. Zira hadiste kedisini bir direğe bağlayarak aklıktan öldüren bir kadın için ciddi bir ceza uyarısında bulunulduğu diğer taraftan çölde susuzluktan ölmekte olan bir köpeğin hayatını kurtaran bir kişi için ise büyük

¹⁹ Krş. Kamali, *Punishment in Islamic Law*, 41-42.

bir ödül olan cennete girme sözü verilir. Belli bir zaman diliminde ya da belli surelerin okunması gibi ibadet ile ilgili az amel için büyük bir mükafaat va'd eden çok sayıda Hadis bulunmaktadır. Bu ifadelerin amacı genellikle nassın bağlamında ortaya çıkabilir. Bu tür fiillere verilen önem genellikle semboliktir; söz konusu davranışlar zorunlu olarak yapılması gereken davranışlar değildir. Aksine, bu maksatların ortaya koyduğu genel ilkeler, şefkat, merhamet yahut Allah'ın zikri olan faziletler olabilir. Bazı durumlarda mecazi ifadelerle etkili olma veya eğitim ve rehberlik sağlamak amaçlanmıştır. Bu ifadeler söz konusu ceza ve mükafaati hatırlatabilecek ifadelerden olmadığı belirtilmiştir.²⁰

Yukarıdaki örneklerden, daha düşük derecedeki bir hükmün amacı ve maksadı baskı halinde ve yaşamı tehdit eden durumlarda alışılmadık şekilde daha yüksek bir konuma çıkabileceği anlaşılmaktadır. Bu durumda, söz konusu Makâsıdın yakın çevresinde kendi koşullarında değerlendirilmesi gerekir ve örneğin, ölmekte olan bir hayvanın hayatını kurtarmak için, tahsini derecesindeki maslahatın zaruret derecesine çıkacağını söyleyebiliriz. Ancak bu, temel konumumuzu değiştirmez, hayvanlara karşı gösterilen şefkat genel olarak *tahsiniyyat* kategorisinde değerlendirilir.

6) Bir hükmün değeri ve gözettiği amacı, Kur'an ve Hadis'teki tekrarlara atıfta bulunularak da tespit edilebilir. Adaletle yapılan atıflarda, örneğin, merhamet (rahmet) ve sabır (sabr) naslarda çok miktarda bulunmaktadır. Aynı durum, Kur'an ve Hadis'te sıkça rastlanan belki de farz olan zekatın ötesinde infak için de söz konusu edilebilir. Ancak, farz hükümlerde (*vacib* ve *haram*) tekrarın nispeten daha az önemli olduğu, ancak *mendub* ve *mekruh*'a atıfta bulunulan ahlaki değerler açısından daha büyük bir rol oynama eğiliminde olduğu anlaşılabilir. Çünkü bir vacib veya haram hüküm açık ve katı bir nassa yer aldığına, ona bir şey ilave etme ihtiyacı kalmaz. Halbuki Hanefiler nassın açıklığı ve hatta vacib ve harama delaletiyle birlikte nassa ilave etme hususunu dikkate alırlar.

²⁰ Krş. en- Neccâr, *Tef'îlu'l-Makâsîd*, 26-27.

Bu nedenle, onlar *vacib'i farz* derecesine, *mekruhu* (*mübaha* yakın olan *tenzihen mekruhun* karşıtı) *tahrimen mekruh* derecesine çıkmışlardır.²¹ Tekrarlama, ahlak bağlamında, açık yasal hükümlere ilişkin nispeten daha önemli bir rol oynama eğilimindedir.

Makâsıd ve İctihad

Şatibî, Makâsıd teorisini açıkladıktan sonra, makâsıd ilmini bilmeyi muctehid derecesine ulaşmanın ön koşulu olarak vurgulamıştır. Makâsıdın hakim olmasını istemeyenler, kendilerine karşı tehlikeli iş yaparlar, bu da onların içtihadında hata yapmalarına neden olur. Bu görüşte olanların içerisinde, Kur'ân'ın amaç ve anlamı üzerinde durmadan sadece zahir nassa bakan tehlikeli yenilikçiliği (*ehlü'l-bid'a*) savununlar vardı. Bu bidatçılar (haricilere bir ima) Kur'an'ın *muteşabihâtına* tutunmuş ve onların sonuçlarına dayanarak çıkarımda bulunmuşlardır.

Kur'ân'ın okunması için ayetlerinin siyak ve sibakına bakmaksızın parçacı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Önde gelen alimler, Şerîat'ı, daha geniş bir çerçeveye içerisinde ve amaçlar doğrultusunda okunması gereken tafsili hükümlerin tümü olarak görmüşlerdir.²² *Makâsıdu'ş-Şerîati'l-İslamiyye* konusunda bir dönüm noktası olan islâm alimi Tahir ibn 'Aşur, tüm açıklamalarında Makâsıd ilminin icthad için vazgeçilmez olduğunu doğrulamıştır.²³

İbn 'Aşur, kendi içtihadının kapsamını yalnızca lafzi yorumlarla sınırlayan bazı alimlerin, nassın genel ruhu ve delillerin amacı ile aynı çizgide olmadıkları için nassın lafızlarına kişisel düşüncelerini ekleme ve hataya düşme imkanının olduğunu eklemiştir.²⁴ Bu husus, buğday ve hurma gibi malların zekatının aynen mi verileceği, yoksa para olarak bedellerinin mi verilebileceği şeklindeki alimlerin farklı görüşleriyle ifade edilebilir. Hanefiler, malın para olarak değerinden de zekat verilebileceğini kabul etmiş, ancak Şafî (d. 204/820) bunun tersi görüş benimsemiştir. Hanefilere göre,

²¹ Ayrıntılar için bkz. Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, hükmü şer'î (hukuk ve şer'î değer) ile ilgili bölüm.

²² Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, 4: 179.

²³ İbn Aşûr, *Makâsıdu'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 15B16.

²⁴ İbn Aşûr, *Makâsıdu'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 27.

zekatın amacının fakirlerin ihtiyacını karşılamak olduğunu ve bunun da bir malın parasal eşdeğerinin ödenerek de ifa edilebileceği düşüncesi kabul görmüştür. İbn Kayyim el-Cevziyye de fitır sadakası ile ilgili olarak, Medine ve çevresinin başlıca gıdaları olduğu için, zaman zaman hurma ve bazı zamanlarda kuru üzüm ya da besin tanelerine atıfta bulunan hadislerin olduğunu ifade etmiştir. Bütün bu görüşlerin ortak amacı, sadece belirli bir maldan ödemeyi sınırlandırmak yerine fakirlerin ihtiyacını karşılamaktır.²⁵ Başka bir örnek vermek gerekirse, Malik'e (d. 179/795) vaktinden önce zekatını veren bir kişi hakkında, yani bir yılın dolmasından önce, o yılın sonunda bir kez daha zekatın ödenip ödenmeyeceği sorulmuştur. Malik namaz ibadeti ile bir benzerlik olduğunu ve kıyas yaptığını ifade etmiştir. Eğer kişi namazını vaktinden önce kılarsa, vakti içerisinde tekrar kılması gerekir. İbn 'Arabî (d. 543/1148) ve İbn Rüşd (d. 520/1126) dahil olmak üzere müteakip Maliki hukukçuları bu görüşün aksini benimsemişler, zekatın erken verilmesinin caiz olabileceğini belirtmişlerdir. Onlara göre, namaz ile zekat arasında fark şöyledir: namaz vakitlere bağlı bir ibadettir ancak zekatın verilmesi için böyle bir zaman öngörülmemiştir. Bu nedenle zekat, özellikle birkaç hafta veya daha uzun bir süre önceden verilmişse caiz olur.²⁶

İmam Ebu Hanîfe (ö. 150/767), hadis ehli tarafından, hadislerin zahir lafzından uzaklaşıp farklı bir hükme ulaştığından dolayı sık sık eleştirilmiştir. Ancak daha yakından incelendiğinde, Ebu Hanife'nin, yalnızca Kur'an ve Sünnette diğer ilgili delillerle bağlantılı belirli bir hadisi esas alarak farklı bir sonuca vardığı anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda, müctehidler ile hukukçuların, şer'at'ın amaç ve hedefleri ile uyumsuzluk içinde olduğu tartışmalı konularda hükümler verdikleri de unutulmamalıdır. Bir sözleşmenin usulüne uygun olarak taraflarca imzalanıp bağlayıcı hale getirilebileceği ve ancak beklenmedik bir durum nedeniyle taraflardan birine haksız-

²⁵ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 3: 12; Raysunî, *Nazariyyetu'l-Makâsîd*, 336.

²⁶ Krş. Raysunî, *Nazariyyetu'l-Makâsîd*, 338-39.

lık olduğu tespit edildiğinde değişiklik yapılabileceğine dair sözleşmelere de atıfta bulunulur. Bu durumda, hakim/hukukçu ve müctehid, müteakip değişiklikleri görmezden gelebilir ve tamamen resmi gerekçelerle söz konusu sözleşmenin bağlayıcılığı konusunda ısrar eder.

Bir sözleşme hakkında, adaletsizliğe vesile olacağı kanıtlanırsa, artık taraftarlarının ileri sürdüğü şartlar hukuki geçerliliğe sahip olmaz. Böyle bir sözleşme kabul edilmemeli ve yasa koyucunun amacını gerçekleştiren adil bir sözleşmeye uygunluk dikkate alınmalıdır.²⁷ Ayrıntılara girmeden, şerîatın öncelikli hedefleri/maksatları ile özel bir hükmü arasındaki ihtilaf örnekleri kıyas hükümlerine atıfta bulunarak ortaya çıkabilir. Bazı durumlarda kıyasa aşırı bağlılık, tatmin edici olmayan sonuçlara yol açabilir, dolayısıyla Şerîat'ın hedefleriyle uyumlu bir alternatif hüküm elde etmek için istihsan'a başvurmak gerekebilir.²⁸

Makâsıd'ın içtihad için önemli olan bir diğer özelliği de müctehid'in dikkatidir yani bir müctehid, nihai hükme ve hükmün sonucuna dikkat etmek zorundadır.

Bir fetva ya da içtihad, illetleri/sonuçları düşünülmediğinde başarısız olur. Peygamberimizin (s.a.v) sünneti'nde Peygamber'in hükmünün sonucuna, genellikle dikkat etmesi gereken hususlara dikkat çekiyoruz. Mesela Hz. Peygamber'in (s.a.v) münafıkların yıkıcı faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olduğu, ancak kendisinin de belirttiği gibi, "İnsanlar Muhammed'in kendi arkadaşlarını öldürdüğünü söyleyebileceğinden çekindiğinden dolayı onları cezalandırmadığı durumlar vardı.²⁹ Peygamber Efendimiz (s.a.v), babası İbrahim'in Ka'beyi yerleştirdiği asıl temelleri değiştirmekten kaçınmıştır. İslam öncesi Araplar Mekke'nin bu konumunu açıkça değiştirmişti. 'Hz. Ayşe Peygamber'e (s.a.v) belki de Ka'beyi orijinal konumuna geri getirebileceğini önerdiğinde, Şöyle cevap verdi:

²⁷ Krş. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh* (Şam: Daru'l-Fikr, 1409/1989), 4: 32. Bu tür İstihsan'ın detaylı örnekleri için bkz. Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, 225 ff.

²⁸ Ayrıntılar için aynı bölümdeki istihsana bakınız.

²⁹ el-Buhârî, *Sahih*, Kitâbu'l-Menâkıb, Bâb Mâ Yunhâ min Da'va'l-Câhiliyye.

“Bunu, insanların küfre dönmesine neden olabileceğinden korkmazsam böyle yapardım.”³⁰ demiştir. Her iki durumda da, bunun sonucu olarak korkulan olumsuz sonuçlardan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v), normal olarak düşünülen şeyleri, yani münafıkları öldürmek ve Ka'bey'i asıl temellerine geri döndürmek istememiştir.

Suç ve cezalar bağlamında normal olan sey, tabi ki, her ne zaman ve sebep olursa olsun cezayı uygulamaktır. Bununla birlikte, suçlunun affedilmesinin tercih edilen bir yol olarak görüldüğü durumlar olabilir, hâkim ve müctehidin onları dikkate almaları ve daha sonra bu kararlarında onları yansıtmaları gerekir. Şâtibî bu bağlamda, belirli bir durumda belirli bir hükmü çağrıştıran normal 'illet ile kıyas ve *ictihad* yoluyla elde edilen belirli' illetin doğrulanması (*tahkîku'l-menâti'l-hass*) olarak adlandırdığı şey arasında ince bir ayırım yapmıştır. Hukukçu (*müctehid*) normal illeti araştırıyor olabilir, örneğin zekat almaya hak kazanan fakir bir insanı ve aynı zamanda bir şahidin dürüstlüğüne atıfta bulunulması halinde onu tanımlayabilir, ancak böyle bir maksat, özel bir kişi ile ilgili özel bir olaya uygulandığında uygun olabilir veya uygun olmayan bir konuyla ilgili olduğunda ise farklı bir yöne gidebilir. Bu nedenle *müctehid*, sadece kanun/hukuk ve özel delillere değil, aynı zamanda her bir olayın genel sonuçları ve özel durumları ile ilgili aydınlatıcı bir hüküm vermeye/yargıda bulunmaya ihtiyaç duyar.³¹

Sonuç

Makâsîd, kuşkusuz Kur'an ve Sünnet'in naslarının hükümlerine dayandırılır, ancak çoğunlukla nassların özelliklerinin dışında bu hükümlerin genel felsefesine ve hedeflerine bakılır. Savunulan ve desteklenen amaç ve maksatlardaki gibi nassın lafızları ve manaları üzerinde çok fazla durulmaz. Delillerin hukuki teorisine göre (kıyas yapılarak), *usul-u fikh* ve *Makâsîdü's-şerîa'ya* nassın lafzı (literalist) ve metodolojik teknikte yorum yapılmasından sorumlu

³⁰ Mâlik ibn Enes, *el-Muvatta'*, Kitâbu'l-Hac, Bâb Ma Câ' fi Binâi'l-Ka'be; Raysunî, *Nazariyyat'l-Makâsîd*, 354.

³¹ eş-Şâtibî, *Muvafakât*, 4: 97.

değildir. Bu nedenle, *Makâsıd*, şerîa yorumlanmasına çok yönlülük ve kavrayış niteliği kazandırır, yani birçok yönden eşsizdir, zaman ve şartların değişikliklerinin üzerinde yer alır. *Usul-u fikhın* icma, kıyas, ve hatta ictihad gibi bazı önemli doktrinleri ağır sorumluluklar yüklediği görülmektedir. Bu şartlar günümüz Müslüman ülkelerinin egemen sosyo-politik konumlarıyla uyumsuz durumda olabilecek koşullardır. *Makâsıd* şerîata hazır ve elverişli bir erişim sağlama eğilimi gösterdiği için dikkat çekmektedir. Şüphesiz, öncelikle şerîatın özel konularına geçmeden önce amaçlarının geniş ana hatlarını anlamak doğal olarak anlamlıdır. *Makâsıd* hakkında yeterli bilgi sahibi olmak, şerîatı öğrenmek isteyen kimseye onun içyüzünü anlamayı sağlar ve ona çeşitli doktrinler hakkında ayrıntılı bilgi edinme gayretinin daha önemli ve anlamlı olabileceğinin çerçevesini çizer.

